

JEDRO VSE UMETNOSTI JE ČLOVEK

V enem izmed zgodnejših člankov iz tridesetih let je Josip Vidmar ob branju Van Goghovih pisem, očitno vznemirjen spričo njihove sugestivne neposrednosti, zapisal na robu neko pravzaprav bizarno asociacijo: da je vsa naša kritika premalo »ljudska« (navajam hrvaški izraz — op. prev.). Nisem primerjal tega citata v prevodu Toneta Potokarja z izvirnikom in ne vem, ali gre za lapsus calami prevajalca, ki nas je tako postavil pred uganko, ali je Vidmar mislil, da je naša kritika premalo popularna ali premalo humana.

Čeprav ostaja pomen te asociacije nejasen, bi jo bilo v prvem in drugem primeru moč vzeti kot zanesljivo formulo za skoraj vse Vidmarjeve intelektualno-moralne in estetske principe, ki jih goji kot svoje vzore prav od prvega dne, kar je začel pisati.

Da bodi enostavna in človeška, to je vse, kar terja Vidmar od kritike in logično tudi od poezije, saj ta po njegovem prav tako ne sme biti nič drugega kakor ogledalo, ki odseva človeške manifestacije vsega, kar razumemo s pojmom: človekovo življenje skozi stoletja.

Ni naključje, da je že zdavnaj, še na začetku svoje književne poti, v analizi poezije Ivana Cankarja razglasil smisel za harmonijo človeškega življenja skoraj za edino estetsko vrednost, ki se sklada s pojmom lepote, tako da se vse v tem estetskem sistemu, kar pomeni napad na harmonijo človeškega življenja, ujema s pojmom grdega. Kakor Vidmar pojasnjuje Cankarja, je grdo vse, kar je vrojenemu smislu za harmonijo človeškega življenja nenaklonjeno, vse, kar se z njim ne ujema, in zato je Cankarjev estetski upor zoper filistrski neokus zaostalega ambienta spremljala socialna kritika in tako so elementi Cankarjeve duhovne strukture predvsem estetski.

Ni naključje, da se Vidmar v okviru svojih številnih razmišljanj sklicuje na citate, kakršen je znani citat Gorkega o človeku ali pa tisti Zolajev: »Dans l'oeuvre d'art je cherche: j'aime l'homme«, a tudi pri svojem velikem ljubljencu Levstiku posebej poudarja humanistično zavzetost. Levstikovo formulo: »Mislil bi, da je vsakemu umetniku človek prva reč«, poudarja Vidmar kot povsem umestno zahtevo, »in to aktualno zlasti danes (leta 1931), po tolikem psihologiziranju v beletristiki«. Ta citat dokazuje po Vidmarju, kako se je Levstik zavedal, da je človek jedro vse umetnosti, jedro, brez katerega ni velikega umetniškega dela.

Ce mora biti po Vidmarjevem mnenju književnost zares antropocentrična, potem se logično vsi pojavi, nenaklonjeni svobodnemu manifestiranju človečnosti, spremenijo po zakonu negibnosti, v katere senci se deformira človeška moralna estetska zavest, v zgodovinski ritardando. Zato se Vidmar dosledno in vztrajno poteguje za princip svobodnega umetniškega ustvarjanja, za princip pogumne izpovedi nepopačenega, nerazčlovečenega in neposrednega, iskrenega človeškega čustva.

Umetniški vzori teh ustvarjalnih naporov, ti estetski aksiomi so se pojavili kot programatične smernice v ospredju evropske poezije na začetku našega stoletja, a ker se je Vidmar razvijal na magnetnem polju liberalne

* Priobčujemo govor, ki ga je imel Miroslav Krleža v Klubu književnikov v Beogradu ob podelitvi nagrade za življenjsko delo kritiku Josipu Vidmarju. Besedilo govora je bilo objavljeno v časopisu »Knjiga i Svet«, IV, 36. — Op. ured.

estetike, je kot kritik iz svojega creda naredil zanesljivo krmilo in, če je danes retrospektivno mogoče govoriti o neki določeni metodi Vidmarjeve estetske navigacije, ravna svojo plovbo polna štiri desetletja enosmerno in premočrtno.

Kateri so bili temeljni elementi te, danes že po neštetihih teoremihi za staromodno shemo razglašene estetike, ko so verjeli, da je poezija kot sanje, ki se latentno sanjajo, pisati pa da pomeni v teh poetičnih sanjah pozabiti na navzočnost svojega telesnega pojava, kajti pesnik nima drugega izvora razen kozmičnega?

Na krilih miselnosti in nazorov estetsko patetičnega časa je Vidmar eksaktno analiziral optično inspiracijo Otona Župančiča, kako se vzpenja nad oblake kot nekaka helderlinska božanska prikazen. Prav ta potreba po vzletu v sfere samotnih spoznanj hladne in jasne svetlobe pa je po Vidmarjevem mnenju kvintesenca Župančičevih inspiracij, navdihnjenje, ki bi hotelo biti utelešenje vzvišenosti nad banalno stvarnostjo. To hrepenenje po vzvišenosti v poeziji Otona Župančiča je tisti goethejevski ključ, ki nam odpira skrivnost Župančičeve pesniške individualnosti. To je slovesno, patetično čustvo pesniške osebne zavesti, to je edina poetsko aranžirana igra na Župančičevem lirskem prizorišču. Še kot začetnik se je Vidmar učil pri Goetheju in na Vidmarjevem ikonostasu se tudi danes še bleščita dve lučki na čast weimarskemu Faustu, od katerega je privzel svoje sakrosanktno pravilo — da pesnika naredi za pesnika in ga loči od tistih, ki to niso, izključno le stopnjevan spomin za neštete količine vtisov, ki se po zakonu intenzivne čustvenosti spreminjajo v nepremagljivo potrebo, da se ta doživljaj stopnjevanja poetske zavesti izrazi z besedami. V primerjavi s Prešernom živi Župančič po Vidmarjevem mnenju na robu človeških slabosti. In vtem ko je Prešeren skorajda ljudsko preprost v svoji neposrednosti, vtem ko je Prešernov ansambel zelo pogostoma sestavljen iz ponižanih in razžaljenih, je Župančič dekorativni fanfaron, zakaj prav to je njegov duševni profil — da se čuti izbranca pred vsakršno vulgarno vsakdanjostjo par distance. Vse toplo človeško je Župančiču tuje in prav to, da skuša ostati samozavestno vzvišen, da je obseden od nemočnega hrepenenja, da bi dosegel svojo nekoliko pretenciozno in hladno vzvišenost nad povprečjem, to je Župančičeva osebna posebnost, ki ga loči od poetskega in družbenega ambienta, in prav to, da Župančič zna in hoče izpovedati sebe takšnega, kakršen je — to ga po Vidmarju spreminja v pesnika originalnega formata in to daje globlji smisel njegovi poeziji.

Hkrati z estetskim kultom človečnosti kot take se je od Ibsena do Wildea, od Stefana Georgea do Giovannija Papinija, od Joycea do Michauda govorilo, da je vseeno, ali je poezija moralna ali nemoralna, levičarska ali desničarska, nabožna ali bogokletna, človeška ali nadčloveška. Glavno je — tako so rekli — da ni dolgočasna. Dolgočasna pa ni, če je pesnik povedal o sebi vse, kar ga dela za osebnost, ne glede na principe, na svetovni nazor, na družbene ali politične programe, na vero, na reklamo, modo ali propagando in kar ga še obdaja, zakaj samo in edino če se pesnik demaskira, če se pesnik osvobodi svojih lastnih laži, dobi pisanje umetniški smisel in samo tako se pišejo dobre knjige. Kaj je bilo s tem povedano, da je knjiga dobra, v človeškem ali estetskem smislu, o tem so se mnenja dramatično razhajala od prvega dne, ko je človek začel pisati knjige. Če se bodo ljudje nekoč zares znašli na oni strani dobrega in zlega, na oni strani vseh svojih človeških in estetskih prevar

in če bo ljudem končno in nepreklicno uspelo razdeliti vse knjige in vse pojme na dobre in slabe, potem bo literatura izginila s prizorišča, kajti vse kaže, da nihče več ne bo čutil potrebe po pisanju, ker bi tako bila meja celotnega potenciala človeške zavesti neizogibno premagana.

Sredi tega neznanskega estetskega hrupa danes, ko so poezijo in kritiko prevzeli nemiri, tako glasni in vsiljivi, da se je na vse strani začela fingirati nadnaravna in halucinantna obsedena skrivnostnost transcendentne inspiracije, ko se književnost in likovne umetnosti pred našimi očmi spreminjajo v zmedo nepovezanih prividov, sredi te resničnosti, katere najbolj banalni sestavni del je vsakdanja resničnost, ki je bolj fantastična od vsega, kar bi si vrednega lahko izmislila človeška domišljija, sredi današnje množičnosti brezglavega neokusa Josip Vidmar ni podlegel izkušnjam sodobne, tako privlačne modnosti, ki bolj in bolj dehumanizira umetniško poslanstvo ter ga spreminja v abstraktno retoriko in prazno dekoracijo. Bolj nagnjen k sferam srca kakor razuma je v stilu svojega časa, ki ga je oblikoval, prepričan, da je poslanstvo avtentičnega pesnika vendarle predvsem v tem, da odkrije formulo in izraz, ki se natančno ujema z njegovimi človeškimi in preprostimi čustvi. Svobodoumnik po naravi na eni in spet moralist na drugi strani goji v svojih orisih Prešerna, posebno pa v orisu Gradnikove poezije svoje estetsko prepričanje, da je poezijo razumno pojasnjevati — docela jalov napor; in edino, kar loči pravo poezijo od naravne, je in ostane: iskrenost akcenta in človeška preprostost v izrazu.

V boju proti vsem formalističnim trikom, ki se polagoma spreminjajo v vsiljivo in prazno virtuoznost, ki je sama sebi namen, v boju proti temu sekundarnemu, kakor meni Vidmar, v okviru pesniškega ustvarjanja povsem postranskemu pojavu pripoznava pri oceni vrednosti umetniškega pričevanja neposrednost iskrenega človeškega glasu za edini kriterij, ta sposobnost pa se ne dosega ne z voljo in ne z miselnimi napori, marveč z individualnim nagnjenjem, se pravi s talentom. Ne glede na kakršne koli estetske ali moralistične konvencije, ki jih človek na svoji dolgi poti tako slepo povzdiguje na raven božanstva, potlej pa jih takisto fanatično ruši kot satanske zablode morale, pameti in lepote, je pesnik po Vidmarju ali nadarjen — potem govori o sebi popolnoma svobodno — ali pa ne — potem mu nobena moralistična in ideološka programatika ne pomaga, da bi postal tisto, za kar se ni rodil.

Ta tako rekoč svetopisemska širina Vidmarjeve estetike — da se talent pojavi nad prostranstvom duha, kjer in kadar ga je volja — je izzvala celo vrsto nesporazumov pri številnih estetikih in ideologih, ki vidijo v utilitarni aplikaciji tendence edini smoter umetniškega ustvarjanja.

Težko bi bilo očrtati, pa čeprav samo v obrisih, profil Vidmarjevih estetskih in moralističnih teženj, ne da bi posvetili pozornost še eni bistveni komponenti njegove umetniške zavesti, namreč skrbi za celo vrsto zelo nedoumnih vprašanj iz emotivnega kompleksa tako imenovane nacionalne zavesti in pripadnosti. Že Dostojevski se je dotaknil te nevralgične problematike in je označil čustvo nacionalnosti za neke vrste lirski sprehod po zapuščenih pokopališčih. Naš današnji čas imamo direktno od tistih, ki jih ni več med nami, in kdor ima posluš za liriko, lahko sliši, kako grobovi kaj pogosto — da se izrazim z Otonom Župančičem — tulijo pod našimi nogami. Na svojem domačem tihem pokopališču od Vrbe do Litije in Čateža ni Vidmar ne gluh

in ne nem, kakor je marmor nagrobnih spomenikov. In on, ki je bil rojen v malem narodu, je ob prisluškovanju govora svojih domačih grobov senzibiliziral te posmrtni zveze s svojim rojstnim krajem do tenkočutne lirske kantilene, ki spremlja skorajda vse njegove kritične meditacije. V okviru nekega svojega pogovora z Louisom Adamičem, ko je ta tragični pesnik leta 1933 prvikrat obiskal svoj rojstni kraj, govori iz Vidmarja na repliko Louisa Adamiča, da »bolj ljubi Ameriko kakor Slovenijo, ker je Amerika poklicana, da vpliva na vso Evropo in na ves svet in potemtakem tudi na Jugoslavijo in Slovenijo«, ranjeni ponos malega naroda, prepričanega, da kvantiteta kot pojem veličine ni nobena zanesljiva mera za vrednost nacionalnih, duhovnih ali moralnih lastnosti. Leta 1933 predvideva Vidmar, da ga misel o potencialni veličini malih narodov prepričuje »o možnosti, o tem, da bo morda bodoče svetovne socialne boje in prevrate, ki so se danes bržčas šele začeli, odločila in razrešila misel, ki se morda ne bo spočela v velikih bojnih središčih, marveč vsemu videzu navkljub morda ali mogoče, pravim, nekje v kaki zapuščen, nepomembni, ekonomsko in tudi po notranjih socialnih napetostih nepomembni, tako rekoč ob strani stoječi zemlji ali zemljici, morda v kaki Estoniji ali Latviji, Litvi, Skandinaviji, Irski, pri nas, ali kje še bolj od rok, na Kavkazu morda, ali če hočete v Liberiji. To je vsaj prav tako mogoče, kakor da se pojavi v Ameriki. O možnosti tega so in morajo biti instinktivno preverjeni vsi sinovi majhnih narodov, ker jim drugače ni življenja... Kajti v vsakem narodu, ki naj ne životari, marveč živi tvorno in vneto, mora eksistirati zavest, da lahko postanejo njegovi napori v svojih bodočih najvišjih zaletih in spoznanjih dragocena last, pomoč in celo usodno razodetje vsemu človeškemu občestvu.«

Štiri leta pozneje, leta 1937, ko so se že začrtavali usodni obrisi rojalističnega razsula in ko je bilo v deliriju naših političnih strasti čutiti, da smo na koncu poti, je Vidmar objavil v »Sodobnosti« svojo »klavarno« bilanco: enega svojih redkih tekstov, ki ga izgovarja s privzdignjenim, lahko bi rekel dramatiziranim glasom in načinom. Ko govori o slovenskih antitezah, o katoliškem konservatizmu po eni in o jugoslovanskem sokolskem rojalizmu po drugi strani, se sprašuje, kje je izhod.

»Ubogi slovenski inteligent in ubogi narod, ki živi tako življenje, tako neizmerno daleč od sodobne resničnosti! Kaj ostane resničnemu razumniku na Slovenskem drugega kot zgroziti se in zapreti oči, kakor je pred leti dejal pesnik? In kaj je tedaj vse naše življenje, da ga tehtaš in ceniš z mero sodobne svetovne antiteze, ali ni pusta, jalova, obupna karikatura življenja?»

Videl sem, kako je ta inteligenca trgala ali dala trgati na cestah slovenske zastave in znake. Slišal sem izjave: 'Mi nismo Slovenci, temveč smo Jugoslovani.' In kar mi ni bilo pri teh izbruhih jasno, je bilo samo to, ali si v njih bolj daje duška sovraštvo do politike nasprotnega tabora ali bolj tista poniglava in podla želja in strast, kakor ju ima samo slovenski inteligent, strast po tem, da bi bil ponižan, opljuvan; in če ne gre drugače, si naredi to uslugo sam. Tam zunaj pa se vrše velike stvari in se rešujejo ideje, ki bodo svet in človeštvo povedle naprej. Možje se bore in žrtvujejo za svoje narode in za svoje nazore in ustvarjajo ali skušajo ustvariti nov in pravičnejši svet, lepšega in ponosnejšega človeka. Bore se in padajo, in padajo ponosno, z radostno bolečino in svetlo vero v sru. Blagor jim!«

Razpet od lastnih antitez med goethejevski kozmopolitizem in teorije o svobodi umetniškega ustvarjanja in pa te dramske diagnoze o brezizglednem stanju dejstev v lastni deželi ni Vidmar izgubil upanja v potencialno veličino malih narodov. Tako je našel svojo pravo pot in tako je deloval na čelu celega rodu in tako je dal vrsto estetskih in političnih prognoz, ki so ostale kot svetli datumi ne samo slovenske, temveč tudi naše skupne, jugoslovanske književnosti in kritike.

Miroslav Krleža

Prevedel F. Šafar

REFLEKSIJE

POSŁANSTVO PISATELJA*

Poslanstvo pisatelja. Mogoče zveni ta beseda za spoznanje prevzvišeno za današnja ušesa, vajena terminologije, ki je bolj konkretna in oprijemljiva. Vseeno pa mislim, da se v besedi poslanstvo skriva nekaj, mimo česar pisatelj ne more: globlji pomen njegovega pisateljevanja. Pisatelj se ukvarja z vprašanji vsakdanjega življenja, to pa še ne pomeni, da ta vprašanja obravnava s stališča vsakdanjosti. Ne, njegovo stališče je od vsakdanjosti odmaknjeno toliko visoko, da je z njega moč pregledati dosti obsežnejše prostore, kot jih vidi oko vsakdanjosti. Mogoče je ravno v tem del njegovega poslanstva? Kazati ljudem njihovo lastno življenje s stališča, ki je nad njim, vseeno pa ne izven njega? Kazati ljudem male nesmisle življenja z zrelšč njegovega velikega smisla, ki mu je ime prebujenje človečnosti v človeštvu.

Pamet vsakdanjosti temu prebujenju ni vselej naklonjena, včasih pa mu je celo sovražna — predvsem takrat, kadar je prebujenje človečnosti v človeštvu v nasprotju z interesi sredine, katere izraz ta pamet je. Kadar prevlada ta pamet v življenju tako dokončno, da se iz njega preseli tudi v umetnost, se umetnost spremeni v svoje nasprotje. Iz tiste sile, ki pomaga življenju pri spoznavanju samega sebe, se spremeni v silo, ki zavija življenje v meglo, sestavljeno iz nevednosti in predsodkov. Mali nesmisli življenja zakrijejo njegov veliki smisel, radost ustvarjanja pa se sprevrže v tlako vsakdanjosti. Ali je stanje umetnosti pri nas takšno, da bi mogle veljati te besede tudi zanj? Prepričan sem, da ne. Vseeno pa je treba omeniti, da je pamet vsakdanjosti, ki pozna le neposredno koristnost človekovega udejstvovanja, venomer na delu in da je zato umetnost vedno bolj ali manj ogrožena od nje. Seveda tudi pri nas, kajti tudi pri nas osnovni psihološki zakoni niso nehali delovati, čeprav so umetnosti priznane njene pravice do take mere, kot je to mogoče.

Vprašanje je, ali čas, ki v njem živimo, pospešuje ali zavira umetniško stvarjalnost. Mislim, da jo pospešuje in zavira obenem: pospešuje, ker je obseg stvari, ki nam jih prinaša v zavest, večji, kot je bil kdaj prej, zavira, ker si ljudje našega časa iščejo odgovorov na vprašanja lastne eksistence bolj v znanosti kot v umetnosti. Seveda je to le prehodni pojav in ni izključeno,

* Govor na občnem zboru slovenskih pisateljev 25. januarja 1961.